

Őszinte ember volt, s akkor a proletárvilág szörnyalakjainak fényképénél még dúltabb és véresebb őszinteségbe kapaszkodott –, de engem most nem a nyersanyag, nem a miként érdekel, hanem a miért izgat.

Az emberiség legnagyobb problémája az „ős szülés”, az, hogy nemzheti-e a sejt önmagát? Az agy megérinthetetlenül új gondolatot? Az egyéniség megválthatja-e, megfordíthatja-e, új útra viheti-e saját valóját?

A proletárgyermek ott nyüzsög az utca porában, mint pondró a hordóban, a napon. De a proletárgyermekből nem lesz pillangó, csak proletár: elrontott emberi példány.

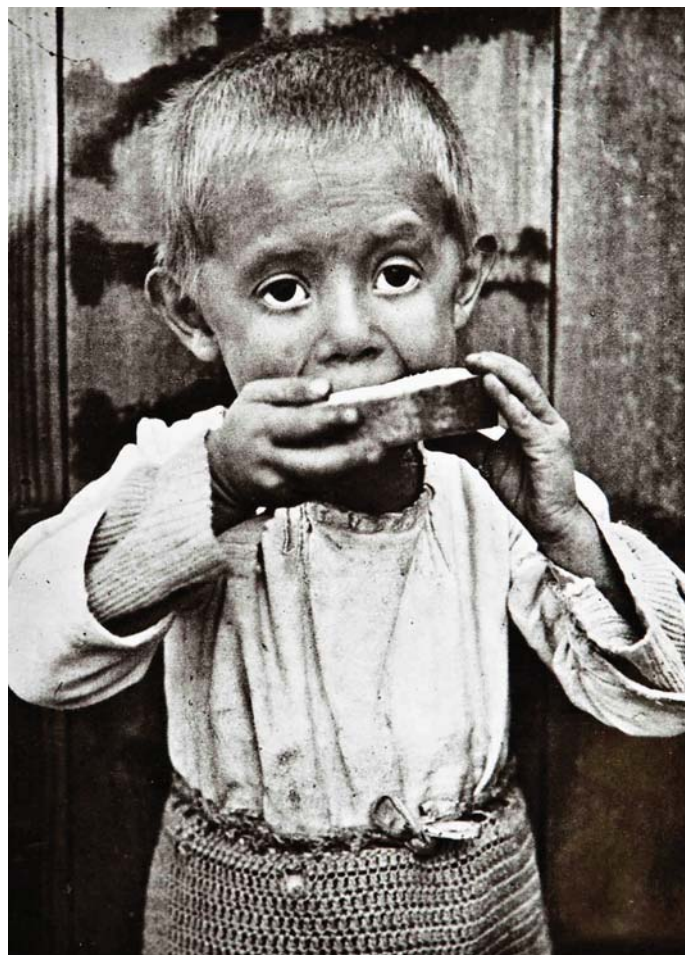
Mert a proletár az nem valami egészséges típusa a társadalomnak, sőt, a proletár a félben maradt lény, akiből nem lett se paraszt, se gazda, se gyári előmunkás; se gonderhes kereskedőfőnök. Aki elért valahova, az már nem proletár, azt meg lehet nevezni műfaj szerint: éjjeli portás, vagy szén- és fakiskereskedő, vagy bádogos, vagy valami, aminek neve van, mert a neve után adót fizet: a polgár ott állapodik meg, az adófizetés az ő stigmája. De a proletár, az a semmi. Az a híg és kocsonyás élőlény, amely egyszer gilisztának látszik, mert földet majszol, máskor békának, mert kuruttyol, vagy lócitromnak, mert ott felejtette a sors a kerekék alatt: pedig mindig ugyanaz, a semmivé alakult valami, amiből már soha valami nem lesz, mert elnyelte a semmi.

Most ez a Semmi ez megválthatja-e magát: hogy lesz némely semmiből Valaki?

Akkor mi ketten éjfélig együtt maradtunk József Attilával. Ő szegény bús élete különös hányattatásait mesélte, mintha most az egyszer szíven szúrta volna valami, s minden vérét el kellett folytatnia, míg csak az üres artériák maradtak lazán, fehéren és lankadtan. De minden eseményének filozófiája oda torkollott: belőle nem lehet semmi, mert nem lehet elhíttetni a világgal, sem önmagával, hogy ő még ebben az életben valamit elérhet. Nem is tudja, mi az, amit elérhet. Mikor kislány volt, azt mondja, történt, hogy az édesanyja azt mondta neki, menjen el és hozzon kenyeret. Már akkor senki más nem tudott hozni csak ő. Mert volt neki egy boltosa, aki neki hitelezett, de csak neki, természetesen folyószámlahitel volt, mondta, mert soha befizetés nem történt erre a számlára... Hát ő elment a boltjába, háború volt, sokan voltak. Ő szerényen várt. Már akkor tudta, hogy neki a sorsa a várás. Sorra vární. Akkor esetleg ő is kaphat. A boltba új és újabb vevők jöttek, s mindenkinek volt pénze, és mind fizetett és kapott. Kapott és fizetett. A könyöke mellett ott volt egy polc, amelyen bélesek voltak. Olyan házisüteményféle hadisütemények. A boltban sokan voltak, s mind takarta őt. És ő akkor úgy gondolta, életének legfőbb célja, ha egy bélest elemel, s azt hazaviszi az anyjának, hogy ezt is adták „hitelbe”. Sikerült. Akkor még mindig csak ott kellett állnia a bélesek mellett. Gondolta, a nagyobbik nővérének is visz egyet. Azonban mikor éppen nyúlni akart, a boltos rászólt: „Te mit akarsz?” Majd meghalt, míg kinyögte, hogy kenyeret. A boltos levágott egy fél kenyeret, s odaadta és azt mondta: „Akinak kenyér kell, annak kenyér kell.” Nem mondott semmi egyebet. De ő tudta, hogy biztosan meglátta, mikor elvette a bélest és arra célzott. És soha többé nem mert bemenni a boltba... Ez a proletársors.

Lehet-e ezt áthidalni?... Lehet az, hogy valaki saját magát újra teremtsen, és az emlékekből kitörülje a múltat?

Kérdeztem, hogy lehet, hogy iskolákat végzett? Vártam, hogy itt bukkan ki az őserő: hogy valamiképp, ahogy milliomosok szokták elmondani gyermekkorukat: újságot árult, abból fedezte a vizsgadíjat... Ez nincs... Egyik nővére egy hód-

Kálmán Kata: *Varga Laci*, 1931, Budapest (Kálmán Kata: *Tiborc*, 1937)

mezővásárhelyi ügyvéd felesége lett, s akkor azok magukhoz vették, és gimnáziumba járatták...

Hát a szerelem: az egyetlen erő, mely áthidalhatja az „osztályokat”? A nővér szerelme, ahogy fölemeli a porból a Megváltót?

„Igen, de, mondta, úgy tartottak a háznál, mint szegény rokont. Nővéremben a nagyságos asszonyt láttam, s a sógoromban a doktor urat.”

Ennél már nagyobb csodát még egy költő sem tudhat elképzelni. A proletársors nem eresztette ki markából. Egy magasabb társadalmi szinten a mélybe leszorítva éltette. Egyidejűleg volt hatodik gimnazista és ferencvárosi utcagyerek. Hogy egy pillanatra se szűnjön meg benne a tudat, hogy ő nem jogérvényes jelölt az úri huncutság síkján, ő csak egy pórázon tartott utcai ebecske, aki véletlenül nem a szeneskamrában hál, a Haller-mozi udvarán, hanem az ügyvéd sógornál a hátsó kisházban, de a kettő ugyanaz.[...]

Az ő élete kireperálhatatlannak látszott előtte, már akkor is. Energiakészletét a proletársors emésztette föl, már semmije se maradt, csak költői zsenije... Nem tudom, szokott-e ezekről a titkokról másoknak, barátainak beszélni: előttem akkor úgy nyilatkozott meg, mint a gyónó a pap előtt, mint az elítélt a mentő tanú előtt, akire rábízza elveszett állapotának titkát. Azért hívott találkozóra, mert arra kért, hogy ha egy szerzői estet tart, én is beszéljek ott vele, de ez már réges-régen eltűnt benne, mikor a nagy titkokat kidermedt szemmel, rám függesztett áhítással mondta s mondta – fájdalmas véletlen folytán, hogy éppen egy proletársors fényképei voltak előttem –, tehetetlen apellálás lett, már nem hozzám: önmagához. Az Is-tenhez. Ahhoz, aki Nincs, s kellene, hogy Légyen.

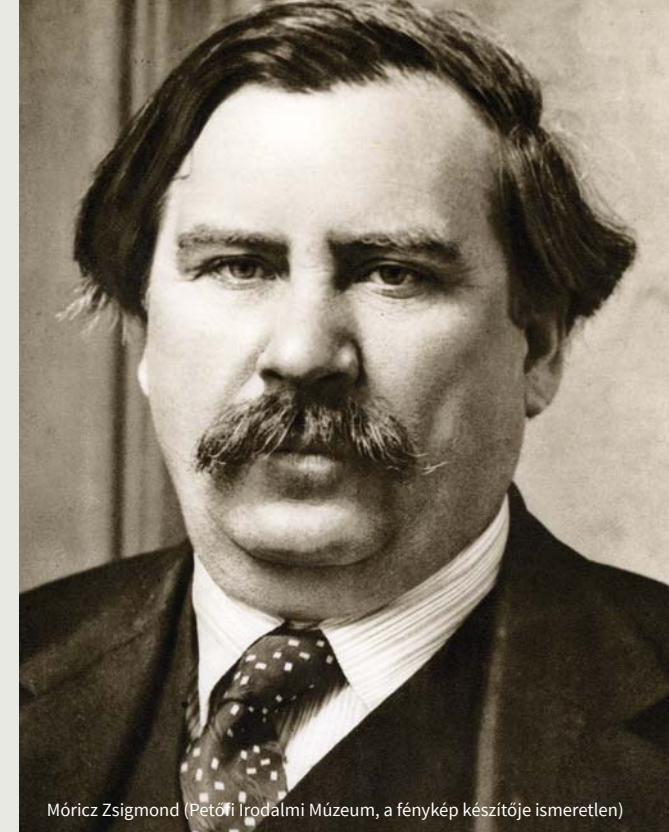
■ (Szép Szó, 1938. január–február)

Nagy Endre MÓRICZ ZSIGMOND ARCKÉPE 99

Szemöldökcsontja és pocfsontja mongolosan kiszögellő. Hatalmas, homlokát hosszára növesztett, sűrű szőghaja keskenyíti. Ferdemetszésű apró, zöldes szemét ritkán látni tágra nyitva. Legszívesebben hunyorítani szokott vele. Orra tömpe, alatta bozontos bajusz, mely – ha leveses ételt eszik – belelóg a kanalába. A bajszát kezefejevel szokta elsimítani. Szája szép metszésű, de ha nevet, csúfondárosan széthúzza, ilyenkor látszik gyönyörű hibátlan fogsora. Ilyen egyforma, hibátlan fogakat már csak sátoros cigányok és nagyon öreg hölgyek szájában látni. Álla élesen rárajzolódik széles tokjára. Nyaka kurta kálomista-nyak, alakja tömzsi, szélessége a valóságnál alacsonyabbnak mutatja, hasa kicsit pohásodó, de általában inkább izmos, mint kövér.

Lassan, de hosszú léptekkel szokott járni, mint a magvető paraszt a barázdában. Ha leül, mindig mintha nagy testi fáradtság terhe roskasztaná le. Megüli a széket, mint ahogy Deák Ferenc szobra ül a Duna-parton. Mielőtt megszólal, tétovázik és akkor is mindig messziről kezd, csak lassú kacskaringóval kanyarodik rá a mondanivalójára. Kiejtése tiszaháti, az é-ke-t egy kissé í-kké nyújtja. Anekdotáinak sohasincsén előre kihelyezett csattanója. Ha valamit elbeszél, az mindig úgy hat, mint valami kiszakított regényrészlet, se eleje, se vége, de minden szava pontosan élethű. Vitákban aperszükkel, fölvilanó elmésségekkel csatázni nem szokott. Véleményei sokkal mélyebben gyökeredzők, semhogy könnyelmű szócsatákra bízná azokat. Szeret munkájukon bibelődő szegényemberekkel elbeszélgetni, ilyenkor úgy beszél, mintha egy szinten állna velük. Beszélgetéseit fel szokta jegyezni, legjobban szereti a szürke mondatokat, egy-egy szürke szó finom árnyalatát gourmet módra élvezi. Hangja mindig vontatott, egyforma. Indulatai nem ütnek át rajta. Mérgecs talán sosem volt még. A feleségét úgy szólítja: „kedves”. Ha véleményét kérdezed, sohas válaszol azonnal, előbb nagyot hallgat, aztán ő vallat ki téged. De egyszer kimondott véleményében hajthatatlan. Vendégszerető, de nem tüntetően. Ha beállítasz hozzá, ehetsz-ihatsz asztalánál,

Móricz Zsigmond és családja, Leányfalu (Petőfi Irodalmi Múzeum, a fénykép készítője ismeretlen)

Móricz Zsigmond (Petőfi Irodalmi Múzeum, a fénykép készítője ismeretlen)

elszállásolhatod magad házában. Nem kínál, de nem is kérdezi, hogyan kerültél ide.

Ruhájának a kelméje mindig finom, nehéz szövet, maga szokta kiválasztani, kialkudni. De a szabásán meglátszik, hogy kis szabó munkája. Ékszer, cifra nyakkendőt sohas hord, de mindig kifogástalanul tiszta. A felesége szeme ragyog rajta mindig. Nyaranta Leányfaluon kihajtott gallérú inget visel borjúszerű ujjal, ezt a felesége maga varrja neki. Ha dolgozik, szemérmesen elzárkózik. Emberfia még rajta nem kapta a munkáját. Masszában is rengeteget dolgozik, de akármikor állítasz be hozzá, mindig egy lézengő kisbirtokost találsz, aki az utat araszolja, valami kibicsaklott padot kalapál helyre vagy más ilyen semmi-munkán piszmoz, hogy az idejét agyonverje. Amikor *A fáklya* című hatalmas regéjét írta, párhuzamosan szobányi területen a japán módszerű kapás-búzával kísérletezett. Mikorra a búza kalásza megérett, a regény is elkészült.

Dohányos, szesszel nem él, tehát jó étvágyú. De egyáltalán nem ingyenc. A cifra francia ételköltemények iránt nincs érveke. Szereti a babot, lencsét, füstölt oldalast. Kedvenc étele, a felesége főztje. Gusztusában maradt néhány atavisztikus vonás az ősparasztból:

1. Nem dohányos, de ha vendége kedvéért szivarra gyújt, olyan élvezettel szívja végig, mint választópolgár szavazás napján a Médiát.

2. Szeszestalt nem iszik, de ha az ivótársaság csúfolkodik vele, szürcsölés nélkül nyeli a bort és leissza az egész társaságot.

3. A kútvíznek olyan rajongója és ismerője, mint némely gavallér ingyenc a francia likőröknek. Szomjúság nélkül is inni tudja a kútvizet és élvezi eltérő sajátosságait. Ez a víz „lágú”, az „kemény”, amaz „vasas”. Régebben néha az ő nyugalmas, mély lelkén is végig borzongott a nyugtalanság. Úgy érezte, hogy ő még nem „élt”. Ilyenkor monoklit tett a szemére és bemezéskedett a zsidobongó „New York”-ba. De hamarosan csalódba kotródott haza. Aki az ő intim életrajzát akarja majd megírni, nem sok dolga akad, megírhatja a bibliai pátriárkák történetét.

■ (Nyugat, 1924)